

Veres Valér

AZ ERDÉLYI MAGYAROK ÉS ROMÁNOK KÖZÖSSÉGI IDENTITÁSA A TÁRSADALMI STRUKTÚRA TÜKRÉBEN

Bevezető

E tanulmány célja az erdélyi magyarok és románok közösségi identitására jellemző sajátosságok elemzése, a társadalmi struktúrában elfoglalt pozíciók szerint. Azon sajátosságok feltárására törekedünk, amelyek kiemelik a társadalmi réteg-specifikus különbségeket mindkét nemzetiség körében. A dolgozat alapjául szolgáló empirikus adatok elsősorban a „Kárpát szociológiai kutatás” adatbázisából származnak, amelyet az ELTE SZI Kisebbségtudományi tanszéke és a BBTE Etnikumközi viszonyok Kutatóközpontja végzett. A kutatócsoport egyik tagja e sorok írója volt.¹

Az elemzések során – kisebb mértékben – felhasználom egy másik, egyéni kutatás eredményeit, amely a Kolozs és Kovászna megyei magyarság nemzeti kisebbségi identitásával foglalkozik. Az adatgyűjtés 1996 márciusában történt, és a minta 702 esetet tartalmaz, hasonló mintavételi eljárással, mint az előbb említett kutatás, csupán a harmadik réteg helyett etnográfiai mikrorégiót használtam².

E tanulmányban nagyobb hangsúlyt fektetek az erdélyi magyar kisebbség közösségi identitására vonatkozó sajátosságok elemzésére, mivel kisebbségi helyzetben az identitás megnyilvánulása problematikusabb. Már a kutatás előkészítése során figyelmet fordítottunk erre, azért nagyobb a magyar almlinta a románál.

A téma kutatásának fontosságát elsősorban az támasztja alá, hogy a nemzeti és etnikai konfliktusok gyakran arra vezethetők vissza – mint ahogy A. D. Smith is megállapítja –, hogy az egymással kapcsolatban álló népcsoportok tagjai másként reprezentálják kollektív tudatukban a földrajzi teret, a politikai helyzetet, másként szimbolizálják a gyakran közösen megélt múlt különböző eseményeit, másként szól-

¹ Az adatok az erdélyi magyarokra 2 százalék körüli standard hibaszázalékkal reprezentatívak, és 1841 személyes mintából származnak, amelyből 1126 magyar és 724 román. Az adatfelvételre 1997 novemberében került sor. A kutatás fő vizsgálati témája a nemzeti kisebbségi identifikáció és a sztereotip gondolkodás vizsgálata volt. A minta szelekciós eljárás a rétegzett mintavétel volt, ahol a rétegek a településtípus, a magyarok számaránya, és a földrajzi-történelmi régió voltak. A Szociológiai Szemle 1999/3-4 számaiban közölt Csepeli-Örkény-Székely tanulmányában közölt mintavételi adatoktól némileg elérő minta elemszámaink abból adódnak, hogy az alrégiónkénti (Székelyföld, Partium stb.) jobb reprezentativitás érdekében néhány esettel még kiegészítettük az általunk használt mintát.

² Ezen felmérés eredményeinek használatát mindig külön jelzem a tanulmányban, különösen ha valami eltérés figyelhető meg az Erdély-szintű felméréshez képest.

va az eltérő nemzeti és/vagy etnikai tudatok más és más magatartásokat vagy társadalmi cselekvéseket implikálnak.

A problémakör tudományos kutatásáról óriási szakirodalom számol be. E tanulmányban nincs lehetőség reflektálni ezekre, ezért csupán a legfontosabb keretek és fogalmak forrását tudom megjelölni³.

Egyik elméleti keretül E. Hobsbawm elmélete szolgált, amely szerint a nemzet a modernitás terméke, Közép- és Kelet-Európában ezek a nemzetek nyelvi-kulturális alapon jöttek létre, mint úgynevezett kultúrnemzetek, amíg Nyugat-Európában az államnemzeti, vagy az állampolgári nemzeti identitásforma a jellemző, aminek alapja az állampolgárság, és több évszázados közös államiság alapján jött létre. Mégis, az utóbbi évek tapasztalata szerint, miután a közép- és kelet-európai nemzeteknek is van már több évtizedes, egyeseknek közel egy évszázados saját nemzeti államiságuk – ezek közül a magyaroknak és a németeknek régebbi, de később egyes népcsoportjaik leszakadtak erről a közös államiságról – lassan megjelennek az állampolgári nemzeti identitáselemek a közép-európai polgárok között is. Erre mutatnak A. Nedomová és T. Kostecky kutatásai Csehországban, ahol az állampolgárság a harmadik legfontosabb kritérium az önbesorolás és az anyanyelv után, megelőzve több más kultúrnemzeti összetevőt, ugyanakkor megállapításuk szerint Csehországban nem tesznek nagy különbséget a cseh nemzetiség és állampolgárság között (Nedomová–Kostecky 1997: 79–80). Hasonló tendenciákat jeleznek – kissé másként – a Csepeli–Örkény és Szabó Ildikó féle vizsgálatok is Magyarországon a 90-es évek közepétől. A mi kutatásaink eredményei szerint is megfigyelhetők ezek a tendenciák, különösen a román lakosság körében.

A nemzeti kisebbségi közösségekhez tartozó egyének identitása komplex módon nyilvánul meg, figyelembe véve, hogy elméletileg a nemzeti identitás a nemzeti ideológia társadalmi működésének eredménye, ami alakítja az egyén nézetrendszerét és viszonyítási alapként szolgál (Csepeli 1992). Olyan nemzeti kisebbség esetén, mint a romániai magyarság, amely modern értelemben a XIX. században vált nemzetté és 1918-ig egy államban élt a magyar nemzet többi részével, ma már nem él egy államban a többi magyarokkal, és a mai államának más nemzeti ideológiája van – vagyis nem magyar, hanem a román nemzet ideológiai megalapozásának hordozója, ezért némiképp másként tevődik fel a kérdés. Ezért abból a hipotézisből indultam ki, amelyet bizonyos mértékig Will Kymlicka (1995) és William Bloom (1990) elméletei is megerősítenek, miszerint egy kisebbségben élő etnikai közösség esetén akkor beszélhetünk a nemzeti identitás meglétéről, ha az alábbi két feltétel közül legalább az egyik teljesül.

1. A modern kori nemzetté válási folyamatban önállóan vagy egy nagyobb közösség részeként vettek részt, úgy hogy saját önálló államiságuk vagy autonómiájuk volt.
2. Van saját kulturális-politikai vagy adminisztratív entitásuk, amelynek lehetősége van egy saját közösségi (nemzeti) ideológiát vállalni és terjeszteni a közösség tagjai körében és ezt a tagok többsége el is fogadja.

³ A tanulmányban tárgyalt kérdések a készülő PhD-disszertációm részét képezik, ahol megfelelő módon lehetőség van a részletes kritikai elemzésre is.

A romániai magyarok esetében jelenleg minkét feltétel teljesül, az 1989 előtti évtizedekben viszont csupán az első feltétel teljesült. Az első feltétel determinálja a másikat, és mindkettő előidézi azt a kisebbségi magatartásmódot, amelyet Henri Tajfel a második kisebbségi stratégiának nevez, miszerint a közösség hagyományai és történelme ösztönzi a közösség tagjait, hogy valamiképpen „többségi” helyzetbe kerüljenek: olyan intézményeket és adminisztratív egységeket alakítsanak ki, amelyek keretében lehetőségük legyen döntéseket hozni a saját sorsukra és életeményeikre vonatkozóan (Tajfel 1978). Az RMDSZ programja is tartalmaz ilyen jellegű elemeket, ezeket a magyar lakosság többsége osztja is, és ezt a kutatásunk eredményei is aláhúzzák.

A nemzeti identitás fogalmának meghatározása problematikusvá válik akkor, amikor egy államban többséget képező nemzeti közösség alapján kulturális fogantatású nemzetkonceptiója egyre több államnemzeti elemmel keveredik, a kisebbségek körében pedig mind a többségi nemzet diskurzusa, mind pedig a „saját” nemzeti diskurzus – legyen az a határokon kívülről vagy belülről – valamilyen mértékben befogadásra lel. E sajátos helyzetek feloldására hasznosnak látszik a *közösségi identitás* fogalmának bevezetése. Itt a közösség fogalmán azokat a nagyobb társadalmi csoportokat értjük, amelyek relevánsak az illető egyén szociális identitásában. Jelen esetben a romániai magyarság, a magyar kultúrnemzet, a román kultúrnemzet a román állampolgárok közössége, és feltételelesen Erdély népessége jöhetnek szóba a vizsgálat során. Ezek a közösségek – az állampolgárok csoportját kivéve – Benedict Anderson-i értelemben elképzelt közösségek, mivel nem lehet megjelölni egyértelműen a közösséghez tartozás „határait”. A ki az erdélyi magyar?”, illetve „ki a román?” kérdésekre a tanulmány során megpróbálunk választ keresni a szociológiai elemzés segítségével.

Will Kymlicka a nemzeti közösségekkel kapcsolatos fogalmi elhatárolása segítségével szolgált a fenti fogalom meghatározásában. Kymlicka meggyőző szintézissel rendelkezik a kisebbségi nemzeti közösségi identitás és az etnikai identitás elhatárolásával kapcsolatban. Az a mód, ahogyan megjelenik az illető kisebbség egy államban, döntő fontosságú az illető kisebbségi csoport tagjai identitásának természetét illetően. Egy államban a kulturális-etnikai sokféleség alapvetően kétféle módon jöhet létre:

1. Amikor egy nagyobb állam bekebelez egy olyan kisebb területet, amelynek lakói más etnikai-kulturális jellegzetességekkel rendelkeznek a többségi államénál. Ezeket a kooptált kultúrákat nevezi Kymlicka nemzeti kisebbségeknek.

2. A kulturális sokféleség bevándorlás útján jelenik meg. Rendszerint ezek a bevándorló kisebbségek tagjai arra törekednek, hogy tipikus módon asszimilálódnak és beilleszkedjenek a többségi társadalomba.

Az első esetben, ami a többnemzetiségű (multinational) állam alapját képezi, a számbeli kisebbségben levő nemzeti közösséget nemzeti kisebbségnek, a többségben levőt pedig államalkotó többségi nemzetnek nevezzük (Kymlicka 1995: 10-11). Az ilyen államokban a nemzeti, nemzetiségi identitás fogalma azonban milyen nemzetre utal, és hol jelenik meg az állam szerepe az identitásban a nemzetiséghez képest? Tulajdonképpen a közösségi identitás feloldja e kérdések ellentmondásait, illetve lehetővé teszi, hogy egy tágabb, és dinamikusabb identitásfogalomban a sajátos helyzetek is helyet kapjanak. Eszerint Kymlicka tipo-

lógijában másodikként említett bevándorló etnikai csoportok tagjai például elvileg vállalják egy új nemzeti közösséggel és állampolgársággal való azonosulást, helyet kap viszont az új identitásban a régi származás és a régi állampolgárság is, ám ezen identitás struktúrája feltehetőleg eltérő lesz az „öshonos” népeséghez képest.

Közép- és Kelet-Európában a nemzeti közösségek legnagyobb része olyan helyzetű, hogy nagyobb részük egyik államban többségben van, a kisebb részük pedig más államokban nemzeti kisebbséget alkot. A kultúrnemzeti identifikációval szemben azonban tért nyer az állampolgársági identifikáció is. Az új identitásfogalom tágabb az eddig használatos nemzeti identitásfogalomnál: a közösségi identitásnak két komponense van: a kultúrnemzeti identitás és az állampolgári identitás. Bizonyos esetekben a közösségi identitás egybe eshet a nemzeti identitással az államnemzeti modellhez közelálló nemzettudattal rendelkező népek körében, mint a franciák vagy a hollandok esetében. A fogalom elméleti sémájában a másik véglet az, hogy a két komponens teljesen eltér, és disszonáns viszonyban áll egymással. Néhány különleges helyzetben levő nemzeti közösség esetében átmenetileg akár hiányozhat is az állampolgári komponens a közösségi identitásukból (kurdok egy része). Közép- és Kelet-Európában a többségi nemzetekhez tartozó személyek esetén ugyanazon nemzet az államalkotó is, a nemzeti kisebbségek esetén eltérő a kultúrnemzet az államalkotó nemzettől. A két komponens rendszerint disszonáns viszonyul egymáshoz még többségi helyzetben is, de lehetőség van arra, hogy az egyének egyeztessék ezeket tudatukban – ha ebben az állam is érdekelt és ezt ideológiailag hajlandó megalapozni.

A társadalmi réteghelyzetet, amelynek függvényében vizsgáljuk a közösségi identifikációs mechanizmusokat, az Erickson-Goldthorpe és Bourdieu féle modellek adaptációjával vizsgáltam. Ennek részletes leírása és szociológiai jellemzése egy megjelenés alatt levő tanulmányban található⁴. A közösségi identitás különböző dimenziói segítségével azt vizsgáljuk, hogy a társadalmi térben gazdasági és/vagy kulturális szempontból eltérő helyzetben levő személyek között milyen különbségek figyelhetők meg, és ezeknek milyen hatása van az etnikumközi kapcsolatok alakulására.

Az általános hipotézisünk az, hogy *minél magasabb státuszhelyzetben van egy személy, esetében annál inkább a kultúrnemzeti identitás-komponens dominál. Eszerint azt feltételezzük, hogy a rétegséma kulturális frakciói szorosabb összefüggést mutatnak a nacionalista identitásformával. Minél magasabb az iskolázottsági szint, annál inkább dominálnak a negatív attitűdök és sztereotípiák a másik nemzeti közösséggel szemben.* Hipotézisünk kiindulópontja az, hogy a közösségi identitás kulturális dimenzióját alakító ideológiai tudáscsomag a kulturális tőkevolumennel egyenesen arányosan növekedik. Ezen ideológiai tudáscsoport viszont Erdélyben olyan mértékben terhelt az etnocentrikus szemléletmóddal, hogy az általános ismeret- és értelmi szint növekedése nem jár együtt a problémák racionális feldolgozásával, hanem a magasabb kulturális tőkevolumennel rendelkezők többsége nemzetileg is elfogultabb az átlagnépességhez képest.

⁴ A társadalmi státusz hatása a társadalmi kapcsolathálókra Erdélyben, az „Etnikumközi viszonyok Erdélyben” című kötetben. Szerkeszti Horváth István.

A közösségi identitás komponensei: kulturális és állampolgári kritériumok előfordulása

Első lépésben a magyarsághoz, illetve a románsághoz való tartozás kritériumait elemezzük⁵. E kritériumok arra mutatnak rá, hogy az erdélyiek közösségi identitásában a kultúrnemzeti komponens referencia-közösségét hogyan határozzák meg, illetve milyen fontossággal jelenik meg az állampolgári komponens a románok esetében. Ezzel a kérdéssel nem volt lehetőség a kisebbségiek identitáskomponenseinek egyidejű mérésére.

A kritériumok, mint megfigyelt változók értékei, az alábbi eloszlást mutatják:

1. táblázat

Identitás-kritériumok	A „részben” vagy „teljesen” egyetért válaszok aránya	
	Magyarok	Románok
Élete nagy részében magyarok/románok között éljen	44	62
Magyar/román állampolgár	18	77
Magyarországon/Romániában szülessen	9	77
Anyanyelve magyar/román	93	85
Magyar/román szertartási nyelvű egyházhoz tartozzon	82	69
Önmagát magyarnak/románnak tartsa	96	92
Legalább egyik szülője magyar/román legyen	86	79
Érezze magáénak a magyar/román kultúrát	94	87
Tisztelje a magyar/román nemzeti zászlót	85	88

(Kérdés: Mennyire ért egyet a következő állításokkal? Ahhoz, hogy valaki magyar-nak/románnak számítson, az kell, hogy...)

Faktoranalízissel elemeztük az adatokat. Azt vizsgáltuk, hogy milyen profilú identitás-felfogások figyelhetők meg az erdélyi magyarok és románok körében, illetve a kultúrnemzeti és az államnemzeti felfogás elemei hogyan kombinálódnak. Az eljáráshoz a főkomponens eljárást választottam. Az eljárás meglehetősen jól bevált, és a továbbiakban ismertetem az eredményeket.

A korrelációs mátrix értékeinek többsége szignifikáns, van korreláció a megfigyelt változók között. A kommunalitások jók, értékeik a (0,39, 0,7) értékek között mozognak. Az eljárás két faktort emelt ki, az első saját értéke 2,8, és a variancia 31,5 százalékát magyarázza, a második saját értéke 1,8, és a variancia 20,1 százalékát magyarázza. A megfigyelt változók faktorsúlyainak elhelyezkedését a két komponensen lásd a mellékletben (1A, B. táblázat). Ennek megfelelően a változók az alábbi módon helyezkednek el a faktorokon:

- Az első faktor tartalmazza a magyar anyanyelvet, a magyar szertartási nyelvű egyházhoz tartozást, az önbesorolást, hogy legalább egyik szülő magyar legyen, magáénak érezze a magyar kultúrát, valamint hogy tisztelje a magyar nemzeti zászlót, tehát a nemzeti szimbólumokat.
- A második faktor tartalmazza a magyarok között lakjon, magyar állampolgár legyen és Magyarországon szülessen kritériumokat.

⁵ A megkérdezettek Lickert skálán 1–4-ig értékelték a kritériumokat, aszerint, hogy mennyire értenek egyet vele, mennyire tartják ezáltal fontosnak az illető kritériumot.

Az első faktor ragadta meg leginkább az úgynevezett kultúrnemzeti identitásfogalmat, amelyben a legerősebb tényező a magyar kultúrával való érzelmi azonosulás, de valahogy ez összekapcsolódik az önbesorolással, tehát ez a kulturális identitás választható, és ez hangsúlyozottan igaz kisebbségi helyzetben. Mégis, nem akárből lehet magyar – minthogy Romániában nem is lesz – legalább egyik szülője magyar kell, hogy legyen.

A másik faktor az államnemzeti identitásfogalmat ragadja meg. Bármilyen furcsa is, a romániai magyarok kisebb része egyetért az állampolgárság szerinti identitásmeghatározással, ez a faktor ugyanis a variancia 1/5-ét magyarázza. Ugyanez a helyzet figyelhető meg a román lakosság esetében is. Az első faktor, amely a variancia 42 százalékát magyarázza, a kultúrnemzeti, önbesorolás szerinti identitásmeghatározás híve. A román lakosság esetében is ugyanazok a kritériumok vannak az egyes faktorokban, természetesen a „román” népnév, illetve Románia, mint állam megfogalmazásban.

Elemeztük e faktorsúlyok értékeinek eloszlását megyénként és régióként az átlagértékek összehasonlításának a módszerével és T próbával, és beigazolódt az a hipotézisünk, miszerint a magyaroknál többségi helyzetben más arányban oszlanak meg a faktorszórok, mint településenként is számbeli kisebbségben, Arad vagy Kolozs megyében.

Az adatok azt mutatják, hogy a szórványban és számbeli kisebbségben élő magyarok hangsúlyosabban kultúrnemzeti alapon határozzák meg magukat, és elutasítják az államnemzeti modellt (ami itt Magyarországot jelentené), (lásd a 2. faktor negatív értékeit) Szeben megyében, ahol a legalacsonyabb a magyarok számaránya, legnagyobb a szór-érték az első faktoron, és legkisebb a másodikon. Mindenesetre a második, államnemzeti identitásra vonatkozó faktor egyetlen releváns méretű értéke a Székelyföldé.

Az erdélyi románok között is szignifikáns különbségek vannak regionálisan. A románokat kissé másképp soroltuk be regionálisan: Észak- és Dél-Erdély, Bánát és Kőrösvidék-Máramaros (Partium). A közösségi identitásuk államnemzeti komponense tekintetében, a 2. faktor szerint nincsenek lényeges eltérések, a kultúrnemzeti-önbesorolási kritériumok szerint viszont érzékelhetők a különbségek. Elmondható, hogy a vérségi eredettel kapcsolatban levő kritériumok hangsúlyosabbak az Észak-erdélyiek és a partiumiak körében, míg kevésbé hangsúlyosok a Dél-erdélyiek és a bánágiak körében, ebben a sorrendben. Ezek a kritériumok a román egyházhoz tartozás, legalább egyik szülő román legyen és a román anyanyelv megléte. Éppen azokon a vidékeken, ahol a magyarok is élnek, a románok nemzeti önmeghatározása kizáróbb jellegű, mint máshol. Ez a jelenség az ellenkezőjét mutatja annak, amit Bútorová és Huncik kimutattak külön-külön Szlovákiában, ahol a tömb-szlovák vidékek lakossága az elutasítóbb a magyarokkal szemben (Bútorová 1997).

A társadalmi struktúrában elfoglalt pozíció szerint szignifikáns eltérések figyelhetők meg mindkét nemzeti közösség esetén. Elsősorban az államnemzeti identitáskomponens elfogadásának mértéke különbözik mindkét közösségnél. Minél alacsonyabb társadalmi pozícióval rendelkezik az illető személy, annál inkább elfogadja az államnemzeti hovatartozási kritériumokat. A románok esetén nagyobb az ezt elfogadók aránya, mint a magyaroknál. A román gazdálkodók majdnem teljes egészében

elfogadták az államnemzeti hovatartozási kritériumokat, de a magyaroknál is kétszer olyan gyakran, mint az értelmiségiek.

Összefoglalva, minél alacsonyabb társadalmi pozícióban van egy személy, annál szorosabban határozza meg a közösségi hovatartozást: mind az állampolgári mind pedig a kultúrnemzeti identitáskritériumokat nagyon fontosnak tartja. Ennek az attitűdnek több oka lehet. Egyrészt arról van szó, hogy a nemzeti kultúrában alacsonyan szocializált rétegek nem látják át a kritériumok közötti ellentmondásokat, másrészt ezt az attitűdöt erősítette egy, a román kommunizmus második korszakában kialakult nacionalista szemlélet, amely a határon túli román nemzeti közösségek létét felejtetni próbálta, ugyanakkor a kisebbségellenes propagandával az államon belüli kultúrnemzeti kritériumokat erősítette mentálisan.

2. táblázat

Nemzeti/közösségi hovatartozási kritériumok	Részben vagy teljesen egyetért válaszok, %-ban					
	Román			Magyar		
	Értelmiségi	Munkás	Gazda	Értelmiségi	Munkás	Gazda
Élete nagy részében magyarok/románok között éljen	50	70	80	37	46	56
Magyar/román állampolgár	66	85	95	10	19	20
Magyarországon/Romániában szülessen	68	80	90	5	7	4
Anyanyelve magyar/román	83	89	90	93	91	96
Magyar/román szertartási nyelvű egyházhoz tartozzon	52	80	89	82	82	95
Önmagát magyarnak/románnak tartsa	88	93	100	96	95	100
Legalább egyik szülője magyar/román legyen	74	87	89	85	84	91
Érezze magáénak a magyar/román kultúrát	93	94	84	96	92	100
Tisztelje a magyar/román nemzeti zászlót	85	94	100	82	84	100

Megfigyelve az értelmiségiek identitáskritériumainak eloszlását, kiderül, hogy a románoknál a román szertartási nyelvű egyházhoz tartozás⁶ valamint az, hogy „élete legnagyobb részében románok között lakjon” a két legkevésbé fontosnak tartott kritérium. Az első arra mutat, hogy például nyitottabbak a nyelvileg asszimilálódó kisebbségek befogadására, a második pedig arra a hitre utal, hogy diaszpórában is meg lehet maradni románnak. A magyar értelmiségiek fő jellemvonása, hogy elzárkóznak az állampolgári nemzet-meghatározás elfogadásától.

A továbbiakban vizsgáljuk meg az etnikai eredetükhöz, nemzeti hovatartozásukhoz való viszonyulásuk érzelmi oldalát. Mint ismeretes, a pozitív közösségi identitás fontos összetevője a nemzeti büszkeség. Az alábbi változókkal elemeztük a kérdést⁷.

⁶ Románul: apartenență la o biserică românească.

⁷ Az adatok ugyancsak négyértékű Lickert skálán voltak rögzítve, az alábbi bevezető kérdés-feltevessel: „Az hogy magyarnak/románnak születtem....könnyíti az életemet” stb.

3. táblázat

Érzelmi hozzáállás	Részben vagy teljesen egyetért	
	Románok	Magyarok
Könnyíti az életét	53	47
Büszkeséget érez	82	89
Közömbös számára	20	17
Előnyt jelent	45	37
Szégyennel tölti el	9	3
Hátrányt jelent	26	40

Mivel nem túl nagy számú megfigyelt változónk van, a főfaktorok módszerével⁸ próbáltunk faktorelemzést végezni. A változók többnyire szignifikánsan korreláltak. A kommunalítások esetén a *szégyen* változó értéke túl alacsony, 0,2 alatti. Mind a románok, mid pedig a magyarok esetében az eljárás 3 faktort tartott meg:

1. saját értéke 1,7 és a variancia 28,4 százalékát magyarázza;⁹
2. saját értéke 1,4 és a variancia 23,9 százalékát magyarázza;
3. saját értéke 1 és a variancia 16,7 százalékát magyarázza.

Együtt a magyaroknál a variancia 69,2 százalékát magyarázzák.

Az első faktoron a magyarság pozitív megélését mutató változók vannak mégpedig annak utilitarista, előny értelmű megfogalmazásában, a másodikon pedig a büszkeség, és a közömbösség fordított értéke található, tehát az, hogy fontos, így ez pozitív érzelmi faktor.

Ha elemezzük a változók közötti viszonyt klaszterezéssel is, akkor többnyire ugyanazt az eredményt kaphatjuk, mint a faktorelemzéssel.

A klaszterezést a legközelebbi szomszéd módszerével végeztük (A csoportokat a dendrogramon lásd a 3. mellékletben.) A klaszterelemzéssel csoportosított eredmények kissé eltérnek a faktorelemzési eredményektől. Itt ugyanis a magyarságukkal kapcsolatban közömbösséget érzők a negatív megélési módokkal kapcsolódnak össze, a szégyenhez, majd – eléggé gyengén – a hátrányhoz kapcsolódnak. A pozitív megélés utilitarista megközelítői egy klasztert alkotnak. Végül a pozitív érzelmi megélés, a büszkeség viselkedett a leginkább eltérő módon a többitől. Nem szabad azonban elhanyagolni az alapeloszlás szerinti adatokat, miszerint a magyarságukat negatívan megélők száma minimális, 2-3 százalék.

⁸ Principal Axis Factoring (PAF) – a főfaktorok módszere, nem azonos a PCA – főkomponens-elemzéssel.

⁹ A faktorsúlyok a magyarokra vonatkoznak.

Az állampolgári identításkomponens intenzitása és a magyarok területi kötődése

Megfigyelhető, hogy az államnemzeti és a kultúrnemzeti identításkomponensek közötti határ elmosódik, amikor a megkérdezettek által elfogadott szülőföldről és hazafogalomról van szó. Minél inkább reális, állami hovatartozást illetően is egyértelmű területet jelölnek meg hazájukként, a hazafogalom annál inkább a közösségi identitásuk állampolgári komponensének részeként értelmezhető. Feltételeztük, hogy szubjektíve az erdélyi magyarok minél inkább elfogadják Romániát hazájuknak, annál inkább fontosabbá válik az állampolgári komponens az identitásukban. Ebben az értelemben folyamatos változás figyelhető meg több szinten. Egyrészt 1996 márciusától 1997 novemberéig lényegesen megemelkedett azoknak az aránya, akik Romániát vallották hazájuknak: míg 1996-ban a Kolozs és Kovászna megyei magyarok 47 százaléka vallotta Romániát hazájának és 39 százalék Erdélyt, az 1997 novemberi adatfelvételkor mind e két megyében, mind pedig Erdély szinten a Romániát hazájuknak vallók aránya 70 százalék körül mozgott, Erdély 20 százalék körüli arányával szemben. Habár megfigyelhető egy lassú változás a korcsoportok szintjén is, a fiatalabbak egyre inkább Romániát fogadják el hazájuknak, ilyen rövid idő alatt viszont csupán egy fő oka lehet ennek a változásnak: 1996 őszén a romániai magyarok általános közérzetét lényegesen javította az RMDSZ kormányba lépése. Emellett viszont az is megfigyelhető, hogy a 18 év alattiak körében újra csökken a Romániát hazájuknak elfogadók aránya az átlaghoz képest 10 százalékkal. Ennek oka valószínűleg a viszonylag nagy autonómiát nyert romániai magyar közoktatási hálózat saját „nemzetnevelési” programja, ami tulajdonképpen többé-kevésbé megszervezett, inkább a nemzeti ideológiát önként felvállaló tanároknak köszönhető.

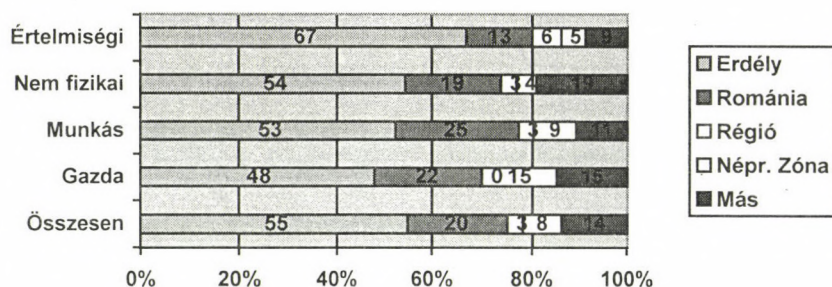
Nem figyelhetők meg lényeges összefüggések a hazaválasztás és a társadalmi réteghelyzet vagy iskolázottsági szint között. Úgy tűnik, hogy a szubjektív hazafogalom inkább regionálisan mutat releváns eltéréseket. Minél nagyobb arányban élnek a magyarok abban a régióban, annál kisebb mértékben vallják Romániát hazájuknak Erdély javára – habár az eltérés a Székelyföld és Bánság között a Romániát hazájuknak vallók aránya között nem több, mint 20 százalék¹⁰ (lásd az 5. mellékletet).

A szülőföld fogalmának vizsgálatakor azt kell hangsúlyoznunk, hogy a megkérdezettek nem tesznek lényeges különbséget a haza és a szülőföld fogalmai között, különösen az alacsony iskolai végzettségűek és a mezőgazdaságban dolgozókra érvényes ez. Erre részletesebben kitértem egy előző írásomban (Veres 1997. 29–30). A válaszolók 55 százaléka ezennel Erdélyt jelölte meg szülőföldjének, míg Romániát alig 20 százalék. Regionálisan eltérőek a válaszok (lásd a mellékletet). A székelyföldiek kétharmada Erdélyt jelöli meg szülőföldjének, a Közép-Erdélyiek viszont átlagon felül jelölnek meg valamely néprajzi tájegységet vagy települést. Furcsa, hogy a bánátiak nagy része (49%) viszont Romániát jelölte meg szülőföldjének, pedig állítólag itt a legerősebb a regionális „bánáti” öntudat. Lehetséges, hogy ez csupán a románokra igaz?

¹⁰ Szignifikáns eltérés van Hi négyzet próba alapján, 0.0001 szinten.

Míg a hazafogalom szerint nem lényegesek, a szülőföld megjelölésében társadalmi rétegződés szerint is vannak lényeges eltérések.

1. ábra. A szülőföld fogalma rétegenként

Megjegyzés: A Régió fogalmával Székelyföldet és a Partiumot foglaltuk össze. Néprajzi zóna például Kalotaszeg, Aranyosszék, Erdővidék, Csík stb. A „Más” kategória településnevet vagy „ahol született” válaszokat tömöríti.

A fő különbség abban van, hogy minél magasabb a státusza a személynek, annál nagyobb területet jelöl meg szülőföldjének (ez nem lépi túl Erdélyt), azaz ilyen tendencia szerint leginkább az értelmiségiek jelölik meg Erdélyt szülőföldjüknek, 67 százalékban. A vezetők, a nem fizikai dolgozók és a munkások jelölték meg átlagon felül Romániát hazájuknak, valamint a munkások és a mezőgazdaságban dolgozó önálló gazdálkodók a néprajzi zónájukat, esetenként a szülőfalujukat vagy városukat jelölték meg átlagon felül. Két tendencia érvényesül itt: a szülőföld megjelölésének ideologikus jellege növekedik az iskolázottsággal, másrészt pedig minél inkább az állam „szolgálatában” áll az illető – onnan kap fizetést, mint például a vezetők és a nem fizikaiak egy része – annál inkább azonosul Romániával mint szülőfölddel is. Az értelmiségiekre – habár többnyire ők is a költségvetési szférában dolgoznak, de többnyire magyar környezetben, a sajátos magyar intézmények keretében – nem a második, hanem inkább az első tendencia igaz.

Másképpen is módunkban állt elemezni a magyarok Romániához való kötődésének mértékét. Egyik kérdéscsoportunk arra vonatkozott, hogy ha javíthatná életkörülményeit, hajlandó lenne-e elköltözni Magyarországra, ahová a magyar megkérdezettek 28 százaléka vándorolna ki, viszont ezt a románok 7 százaléka is megtenné. Nyugat-Európába a magyarok 23 százaléka, a románok 33 százaléka vándorolna ki. Összességében tehát majdnem ugyanannyira kötődnek ezen a szinten az erdélyi magyarok is Romániához, mint a románok.

A kivándorláshoz kapcsolódó attitűdök kapcsán megpróbáltam operacionalizálni a Csepeli által kifejtett hazafelfogásokat a racionalitás és a kollektív jelleg mentén.

Aszerint, hogy miért menne vagy nem menne el az illető Romániából, az alábbi tipológia alakítható ki¹¹:

4. táblázat

Tengelyek (%)	Individuális	Kollektív
Irracionális	20 (3)	30 (2)
Racionális	25 (1)	22 (4)

Leginkább az irracionális-kollektív hazafelfogás dominál, ami jól összeillik a kultúrnemzeti identitás-felfogással, de nem marad el tőle a többi hazafelfogás említési aránya sem.

A hazafogalom jellege eltérő elsősorban aszerint, hogy helyileg többségben élnek-e a magyarok. A székelyföldiek például az individuális-racionális felfogást – amely a kivándorlást támogatná, szignifikáns mértékben átlagon alul vallják, 18 százalékkal, míg a kollektív-racionális hazafelfogás első helyre kerül 29 százalékkal, 7 százalékkal az átlag fölött. Ez azt jelenti, hogy racionálisan is jobban megéri Székelyföldön élni, mint máshol Erdélyben – legalábbis az ottlakók szubjektív értékelése szerint.

Rétégződés szerint is szignifikáns eltérések vannak a hazafelfogások előfordulási arányai között. Az egyik végponton az értelmiségiek vannak, akik az irracionális-kollektív hazafelfogást vallják leginkább. Velük szemben helyezkednek el a vezetők, a nem fizikai dolgozók és a kisiparosok, akik pragmatikusabban fogják fel a világot, és inkább az individuális-racionális hazafelfogást választották. A munkások és a gazdák a kollektív-racionális hazafelfogást preferálták, különösképpen a gazdák többsége (52%), ami valószínűleg a földhöz való – éppen racionális – kötődésük következménye. A kollektív-irracionális hazafelfogást valószínűleg azért preferálják jobban az értelmiségiek, mert ők birtokolják a „nemzetre vonatkozó tudást” a legmagasabb szinten, tehát ez a hazafelfogás a „nemzeti ideológia társadalmi működésének eredménye”¹². Ezt alátámasztják az iskolázottság szerinti eloszlások, ahol az iskolázottsági szint és a kollektív-irracionális hazafelfogás előfordulási aránya együtt emelkedik, és a két szélső iskolázottsági szint között aránya 15 százalékról megduplázódik.

Az etnocentrizmus és az állampolgársággal való azonosulás összefüggése kisebbségi helyzetben ellentmondásos jelenség lehet, ezért sokváltozós elemzése különösképpen fontos.

¹¹ A tipológiát az alábbi kérdéssel mértük: Ha megengednék, hogy elköltözzön egy nyugat-európai országba, mit tenne 1 – elmennék, nem mennék el, mert 2 – csak itt lehet a hazám, ahol születtem, 3 – jobb itt, mert a barátaimmal, ismerőseimmel együtt vagyok, 4 – saját nemzetiségem között, saját kultúrámban jobban érzem magam.

¹² Csepeli, Nemzet által homályosan, 1992. A nemzeti identitás meghatározása.

Az elemzésbe bevett megfigyelt változók értékeinek csoportosított eloszlása a következő:

5. táblázat

Etnocentrizmus-kritériumok	Részben vagy teljesen egyetért (%)	
	Románok	Magyarok
A. Sokkal szívesebben vagyok román állampolgár, semhogy más állam polgára legyek.	73	45
B. Jobb lenne a világ, ha a többi ország lakosai is olyanok lennének, mint a románok	54	10
C. Jobb lenne a világ, ha a többi ország lakosai is olyanok lennének, mint a romániai magyarok	16	52
D. Az embereknek akkor is támogatniuk kell a saját országukat, ha az hibát követ el	92	76
E. Van néhány olyan dolog Romániában, ami miatt szégyenkezem	42	73

Megfigyelhető, hogy a románok esetén a Romániával való azonosulás nagymértékű, még ha hibát követ is az állam (-ot képviselő intézmények vezetői) –saját képükre viszont alig több mint fele formálná át a világot. Ez utóbbi megegyező mértékű a romániai magyarok saját csoportjukra vonatkoztatott értékeivel. Nem elhanyagolható a szégyenérzet egyik nemzeti közösség esetében sem, a magyaroknál várhatóan ez szinte háromnegyede a válaszolóknak, mindennek ellenére az országuk támogatását ők is fontosnak látják.

A magyar alminta válaszai közötti komplexebb összefüggések feltárására először ugyancsak faktorelemzéssel próbálkoztunk, mégpedig a főfaktorok módszerével (PAF). A két kiemelt faktor saját értékei illetve az együttes variancia magyarázati arányai a következők:

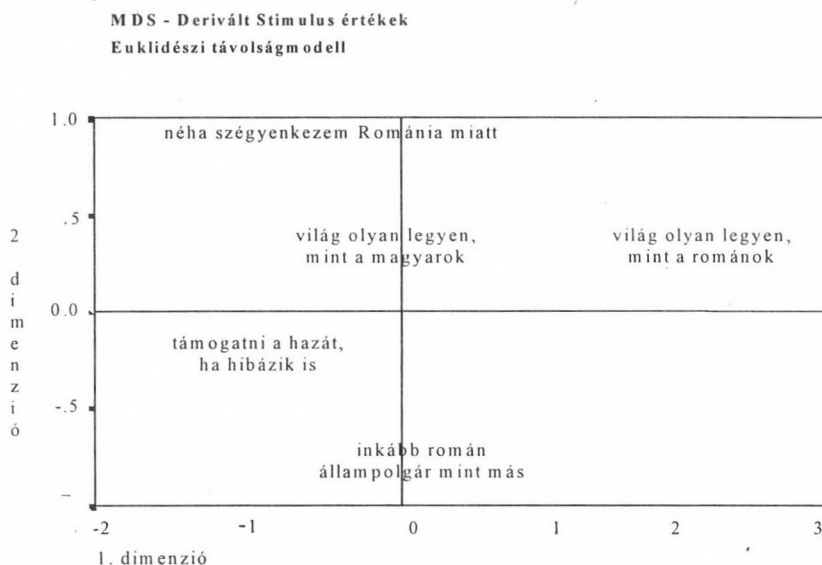
6. táblázat

	Saját érték	Magyarázott variancia aránya
1.	1,6	33,3
2.	1,1	22

Még a rotált mátrix esetén sem találtunk értelmes magyarázatot a faktorstruktúrára. Megpróbáltunk más faktorelemzési eljárást is (GLS) de nagyon hasonló faktorstruktúrát kaptunk. Ennek nyomán a sokdimenziós skálázás ALSCAL eljárásával próbálkoztunk, több sikerrel.¹³

¹³ Az ALSCAL 16 iteráció után kétdimenziós megoldást talált, ahol a Stress változó értéke .00695 és az RSQ = .99961. Az egyes iterációk stress értékeit lásd a mellékletben.

2. ábra

Ezeket az eredményeket már jobban sikerült értékelni. Az első dimenzió magyar etnocentrizmust és a románokhoz való pozitív viszonyulást mérte, a másodikban az állammal való azonosulás jellegét ragadtam meg negatív formában (a nagyobb érték az elutasítást mutatja). A mező bal felső része azokat rögzíti, akik a román államhoz negatívan viszonyulnak és magyar szempontból etnocentrikusak. A magyar etnocentrizmus megfogalmazói igazából a mezőny közepén vannak, a többiek a román államhoz és a románokhoz való viszonyulást fogalmazzák meg, és ezek más-más irányban egy körön helyezkednek el. Tehát a megkérdezettek a fenti tényezőket külön-külön ítélik meg. Értelmezésem szerint ez a saját államhoz való viszonyulást mutatja, amit amúgy eléggé pozitívan élnek meg (itt a saját szülőföldet és Erdélyt kell érteni), míg magukat a románokat és a vezetőit negatívan ítélik meg. Ezért esnek az értékek egymástól majdnem egyenlő távolságra.

A társadalmi struktúrában elfoglalt hely szerint a magyarok viszonyulása a román állampolgársághoz eltérő. Minél magasabb státuszban vannak, annál kevésbé viszonyulnak pozitívan a román állampolgársághoz. Leginkább a gazdák kötődnek. 77 százalékuk részben vagy teljesen egyetért azzal, hogy „Sokkal szívesebben vagyok román állampolgár, semhogy más állam polgára legyek”, míg az átlag 45 százalékban ért egyet. Itt ugyancsak a földhöz való kötődés hatását feltételezhetjük motivációs tényezőként. A románoknál is ugyanezek a tendenciák figyelhetők meg, nyilván ott nagyobb arányban azonosulnak a román állammal. Regionálisan az észak-erdélyi románok kiemelkednek a Romániához való kötődés terén.

Nemzeti szimbolika Erdélyben

Benedict Anderson szerint a nemzeti szimbólumok a nemzet-csoport létezését jelképezik a képzeletbeli térben. A nemzeti szimbólumok esetén nem választhatók szét élesen a közösségi identitáshoz való tartozás kultúrnemzeti vagy állampolgári alapon történő elhatárolása, viszont az egyértelművé válik, hogy szimbolikusan melyik szint az elsődleges.

Az erdélyieknél a szimbólumok sajátosan román, illetve magyar jellegűek, ezért kultúrnemzetinek kellett tekinteni a problémakör operacionalizálása során, viszont közvetve be is igazolódott a feltételezésünk. A nemzeti szimbolika iránt nyílt kérdésekkel érdeklődtünk, hogy spontán vélemények segítségével feltérképezzük az identitás szimbolikus szférájának területét.

Az erdélyi románok esetén csupán a piros-sárga-kék zászló bír egyértelmű szimbólumértékkel, a válaszolók 40 százaléka említette ezt. A többi hivatalos állami szimbólum, a himnusz és a címer említési aránya alacsonyabb, rendszerint e sorrendben a zászló után említették, külön említési arányuk 5 százalék alatti. A válaszolók 5 százaléka szerint nemzeti szimbólumértéke van még a nemzeti viseletnek és a hagyományoknak. Néhány százalék említi még a különböző személyiségeket – mint Eminescu, Avram Iancu – az egyházat, keresztet, a régi moldvai és havasalföldi címerelemeket és az 1918-as egyesülés dátumát és helyszínét (lásd a 6. mellékletet). Legerősebb az azonosulás a hivatalos szimbólumokkal Észak-Erdélyben, ahol a zászlót a válaszolók 60 százaléka említette, szemben a Bánáttal, ahol csupán 17 százalék – helyette különféle kulturális jellegű szimbólumokat említettek, mint például Brancusi alkotásai, jelesen a „Végtelenség oszlopa”. Jól látható, hogy a nemzeti azonosulás módozatai jól mutatják az etnocentrikus attitűdök elterjedtségi területét, hiszen nem véletlenül volt akkora sikere Észak-Erdélyben a Román Nemzeti Egyeségpártnak (PUNR) és általában a nacionalista politikai mozgósításnak. Rétegek szerint a magasabb státuszuak inkább az egységes, hivatalos szimbolikát fogadják el, mint az alacsonyabb státuszuak. A vezető beosztásúak körében átlagon felüli az 1918-as egyesülés szimbólumértéke.

Az erdélyi magyarok számára az érvényes válaszok alapján a magyarsághoz tartozást kifejező szimbólumok között a piros-fehér-zöld zászló vezet 52 százalékkal, ezt követi a magyar „szent” korona 11 százalékkal, és különböző erdélyi műemlékek, szobrok 8 százalékkal. Néhány százalékot kaptak még a népi kultúra elemei (népviselet, népi alkotások), a tululmadár, a Kölcsey féle magyar himnusz és az RMDSZ tulipánja (lásd 6. a mellékletet).

Az erdélyi románok szerint a nemzetük számára reprezentatív történelmi személyiségek között Mihai Viteazul vezet, az érvényes válaszok több, mint egynegyedével, őt követi Stefan cel Mare 22 százalékkal, majd Avram Iancu 18 százalékkal. Figyelemreméltó, hogy a válaszolók közel 5 százaléka együtt említi Iancut Horeával, Clocával és Crisannal. A falun élő románok körében kiemelkednek Avram Iancu és Horea és társai a városiak véleményéhez képest. Majdnem 5 százalékos említettsége volt A. I. Cuzanak, 4 százalékos Horeanak és sorstársainak külön, és további 8 százalék említett különböző fejedelmeket, különösen Vlad Tepest és Mircea cel Batrant. Az első három történelmi személyt – a többiek társaságában – gyakran említették második helyen. Az eredmények azt mutatják, hogy a román nem-

zeti integráció Erdélyt illetően sikeres és befejezettnek tekinthető, mert kialakult egy olyan konszenzus a nemzeti „Pantheon” körül, amelynek élvonalába mindhárom nagy tartomány képviselője bekerült. A nemzeti „hősök” listájának kialakításában túlnyomóan a Ceausescu féle kommunista nemzetpolitika játszott szerepet, amit jól mutat az is, hogy a XIX.–XX. század nagy politikusai és királyai 1–2 százaléknál többet nem kaptak, míg a dák királyokat és Trajánusz császárt román hősként 3 százalék jelölte meg összesen. Régióként elemezve a válaszokat megfigyelhető, hogy Észak Erdélyben és a Partiumban¹⁴ Avram Iancut és Horeaákat lényegesen nagyobb arányban preferálják, mint a déli régiókban, ahol a fejedelmeket említik átlagon felül (lásd a 7. mellékletet). Habár az összromán preferenciákat nem ismerjük, feltételezhető, hogy az északi erdélyi régiók sajátos erdélyi „provinciális” sajátossága figyelhető meg az erdélyi népi hősük tiszteletében, amit csak erősített a kommunista nemzeti ideológia „plebejus” irányultsága. Ezt támasztják alá a életkorkor szerinti adatok is: ahol Avram Iancunak és Horeanak a legkisebb a kedveltsége a 18 év alattiak és a legidősebbek körében (ők többnyire nem a kommunizmus idején jártak iskolába). Az értelmiség és a munkásság népi hősök iránti szimpátiája találkozik, a vezetők preferenciái viszont inkább az országos standardokat követhetik, mindenesetre inkább a fejedelmeket kedvelik.

Az erdélyi magyarok nemzeti hősei nem koncentrálnak akkora mértékben sem, mint a románoké. Egy, középiskolások körében végzett felmérés alapján ugyancsak kiderült, hogy a románok nemzeti hőseinek szimbolikája kiforrottabb, mint a kisebbségben élő magyaroké, ennek fő oka a saját történelem intézményes tanításának hiánya, ezáltal egy hivatalosnak elfogadott nemzeti kisebbségi ideológia közvetítésének elmaradása, ami nélkül nem teljes a közösségi integráció és az identitásstruktúra.

A magyar nemzeti hősök listáját Petőfi Sándor vezeti 19 százalékkal, őt követi Szent István 17, Mátyás király és Kossuth 13–13 százalékkal. Hunyadi János és a Rákócziak, valamint Széchenyi kaptak 3–4 százalékot a válaszolók közül, Árpád és Attila pedig ugyancsak említésre méltó arányban volta megnevezve. Más erdélyi fejedelmek még 2 százalékot sem kaptak összesen. Regionális elemzésben több helyi jellegzetesség felszínre kerül: a Bánságban nem jellemző a hun-magyar rokonságba vetett hit és Attila tisztelete, míg Dózsát – érthető módon – szinte csak itt tartják élvonalbeli nemzeti hősnak. Székelyföldön kedveltebb Petőfi, Árpád és megjelenik Gábor Áron, különösen Kovászna megyében, az ottani 1848-as székely szabadságharc emlékére. A belső erdélyiek körében viszonylag kedveltebbek a Rákócziak és általában az erdélyi fejedelmek. Partiumban a korai királyok, Szent István és Szent László kedveltsége átlagon felüli (lásd a 7. mellékletet).

Az értelmiség preferenciái rendszerint eltérnek az átlagtól. A lista élére Szent István kerül 22 százalékkal, őt követik Kossuth 15 százalékkal, Mátyás király 14 százalékkal, majd Árpád 11, Petőfi, 10, Hunyadi 7 és Attila következik 5 százalékkal. Az értelmiség nemzeti hőslistája még inkább aláhúzza az erdélyiek kultúr-nemzeti identitáskomponensének archaikus vonásait: Attila hun király, Árpád és Szent István, mint honfoglaló és honalapító jelentős szerepet kap, míg Magyarországon az értelmiségiek válaszaiból 1989-ben inkább újkori-jelenkori személyek kerülnek előtérbe, mint Illyés Gyula, Ady, Széchenyi (Csepeli 1992: 147–154). Nem beszélve

¹⁴ Románul: Crisana-Maramures

arról, hogy aggasztó, hogy az értelmiségiek inkább hisznek a hun-magyar kontinuitás legendájában, mint az alacsonyabb iskolázottságúak. (Az erdélyiek identitásának archaikus vonásairól lásd még Veres 1997: 49–50.)

Az 1996-es Kolozs és Kovászna megyei kutatás alkalmával külön érdeklődtünk a szimbólumértékű kulturális személyiségek iránt. Az első helyre ugyancsak Petőfi került, de jóval nagyobb arányban, 44 százalékkal, míg a következők erdélyiek voltak: Sütő András (32%), Kányádi Sándor (21%). Ez a leosztás azt jelöli, hogy a romániai magyarok a magyar kultúrát egységesnek tekintik, de kulturális téren van egy másodlagos szint, ahol felszínre kerülnek a kisebbségi sajátosságok. E sajátosság kialakulásának alapjait a romániai magyar irodalomoktatásban kell keresni, amelynek meghatározó szerepe van az identitás kialakításában: a magyar irodalmat – különösen a XX. századit – „Erdély-centrikusan” tanítják. A történelmi tudat terén nem figyelhetjük meg ezt a sajátosságot, az erdélyi fejedelmek és személyiségek alig kapnak néhány százalékot a „toplistán”, mivel az utóbbi egy-két év kivételével nem volt saját történelemoktatás Erdélyben, ezért a magyarok történelmi tudata ad-hoc módon alakult, romantikus történelmi regények vagy múlt századi romantikus eredethistóriák hatására, amikben a modern kori történelemnek vajmi kevés szerep jutott. A saját történelem oktatása nem feltétlenül „erősebb” nemzettudatot alakít ki, vagy teszi nacionalistábbá a magyarokat, hanem inkább korszerű szemléletet és olyan tudáson alapuló biztonságérzetet kellene adnia, amely alapján az egészséges történelmi önkritika is helyet kap a közösségről való gondolkodásban.

A szimbolikus univerzum fontos része a nemzeti ünnepek tisztelete, átélése, az ünnepek „forgatókönyvének” ismerete és – egyeseknek – az ünnepi programokon való részvétel. Több román és magyar, aktuális és régi nemzeti ünnep időpontja kapcsán megkérdeztük, mennyire fontos számára az a nap. Mind Csepeli-Örkény (1998), mind pedig Culic (1999) tanulmányában ismertették az ünnepekhez való viszonyulás alaptendenciáit. Ezek kiegészítésképpen elmondható, hogy az 1996-os helyi kutatás eredményei szerint fontosabbnak számítanak a vallási ünnepek – különösen a karácsony –, mint a nemzeti ünnepek. Másrészt, mivel akkor nyílt kérdéssel és interjúkkal is kutattuk a nemzeti ünnepek fontosságát, kiderült, hogy augusztus 20-át, Szent István király napját nem tartják számukra széles körben ünnepnek, és aznem mérhető március 15-éhez. Viszont ha rákérdeztünk konkrétan, viszonylag sokan „elég fontosnak” találták, mivel tudtak róla a magyarországi tévéadókból. Az ünnep ismerete azonban nem tekinthető azonosnak annak megtartásával. A december 1-vel való azonosulást pedig nem csupán az nehezíti, hogy az román nemzeti ünnep, hanem mert sokan úgy érzik, hogy az valahogy ellenük szólt, hisz 1918-ban a december elsejei Gyulafehérvári román Nemzeti gyűlésen Erdélyt Magyarországról „választották” le és kikiáltották a Romániával való egyesülést. Ebből a szempontból szerencsésebb lenne a május 10-e, mint nemzeti ünnep, könnyebb lenne konszenzust teremteni ennek kapcsán, mint a december elsejével. Addig, amíg a románok körében nem lényegesek az eltérések rétegződés szerint, a magyarok esetén szignifikáns különbségek vannak.

**7. táblázat Az erdélyi magyarok viszonyulása ünnepnapokhoz rétegenként
(elég fontos és nagyon fontos válaszok)**

Rétegek/Ünnepnapok	Dec. 1	Március 15	Aug. 20	Május 1	Május 10
Vezetők	25	100	97	25	21
Értelmiségiek	15	89	77	24	12
Nem fizikai dolgozók	15	84	67	29	6
Kisiparosok	18	76	65	30	9
Munkások	25	80	56	36	12
Gazdák	14	71	58	38	6
Összesen	20	80	63	30	10

Megfigyelhető, hogy a magyar nemzeti ünnepek az értelmiségiek számára fontosabban, majd a fontosság mértéke a státuszhelyezettel egyenesen arányosan csökkent. A román nemzeti ünnepek esetén – különösen a december elseje esetében – a vezetők és a munkások kiemelkednek az ünnepnap fontossága tekintetében, míg az értelmiségiek, a nem fizikai dolgozók a mezőgazdaságban dolgozókkal egyetemben kevésbé tartják fontosnak a többiekénél. A két román nemzeti ünnepet románok esetén is a magasabb státuszban lévők tartják fontosabbnak a többinél.

A nemzetközi sportversenyeken résztvevő országos válogatottak is nemzeti szimbólumértékre tettek szert a 20. század második felében. Azoktól az erdélyi magyaroktól, akiket érdekel a sport, megkérdeztük, hogy egy román-magyar nemzeti válogatott mérkőzésen (abban sportágban, amelyet a megkérdezett leginkább kedvel) kinek drukkolna. 799 érvényes válaszból 89 százalék a magyaroknak, 11 százalék a románoknak drukkolna. Látható, hogy amikor egy állásfoglalás átcsúszik a nemzeti szimbólika szférájába, akkor az erdélyi magyarok kultúrnemzeti azonosulása kerül előtérbe.

Nemzeti „karakter” és ellenségkép

G. W. Allport hangsúlyozza, hogy az etnikai sztereotípiák sajátos altípust képeznek a sztereotípiák között. Egy etnikai vagy nemzeti csoport tagjai jellemző módon valának bizonyos sztereotípiákat bizonyos, velük valamilyen kapcsolatban levő másik etnikai vagy nemzeti csoport tagjairól. Ha két csoport között konfliktus van, rendszerint negatív elemeket tartalmaznak másik csoportról alkotott, úgynevezett heterosztereotípiák. A saját csoportról alkotott sztereotípiák rendszerint pozitív elemekből állnak, kivételt képeznek azok az etnikai kisebbségi csoportok, amelyek tömegkommunikációs alárendeltségben vagy kiszolgáltatottságban lévén átveszik a referenciacsoport néhány rájuk vonatkozó negatív sztereotíp nézetét. Ezekben az esetekben az úgynevezett önutálat, azaz a saját csoporttal való szembefordulás, annak megtagadása is megtörténhet. Más esetben a kiszolgáltatott alárendeltségi helyzet és a diszkriminációk a nemzeti-etnikai autosztereotípiák megerősítését szolgálják (Allport 1977). Egyes szerzők, így Csepeli is a nemzeti autosztereotípiák vizsgálatakor nemzetkarakterről beszélnek. Tekintve, hogy a komplex társadalmakban egy nemzeti csoportnak nincsenek egyértelmű sajátos jellegzetességei, a felsorolt tulajdonságok csak projektív módon tulajdoníthatók a csoportra jellemzőnek, és

nincs érvényük a csoport tagjaira, ezért jobbnak látom a nemzeti autosztereotípiát semlegesebb fogalmát használni.

A továbbiakban a nemzeti auto- és heterosztereotípiák tulajdonításának sajátosságait elemezzük. A megkérdezetteket megkérték, hogy mondják meg szerintük, a románok, illetve a magyarok hány százalékát jellemzik a különböző tulajdonságok. Ebben az esetben a szemantikus differenciál skála zárt változatának jelzőit használjuk: erőszakos, intelligens, lusta, önző, segítőkész, tehetetlen, toleráns, versenyszellemű. A vizsgálatban nyílt kérdésekkel is elemeztük a sztereotipizálást, de ezekről később szólunk.

A jellemzőkre adott százalékos értékek egyszerű eloszlása nem alkalmas az elemzésre, csupán átlagértékeket számolva.

8. táblázat

Etnikai sztereotípiák tulajdonítása Erdélyben (százalék-értékek átlaga)

Jelző	Románokra adott jellemzők átlaga		Erdélyi magyarokra adott jellemzők	
	Románok	Magyarok	Románok	Magyarok
Agresszív	26	43	49	32
Intelligens	60	41	46	56
Lusta	44	49	30	25
Önző	39	45	56	37
Segítőkész	55	43	51	54
Tehetetlen	27	39	27	28
Toleráns	56	36	31	50
Versenyszellemű	53	40	51	54

Ezzel a módszerrel elemezve a válaszokat elmondható, hogy általában megfigyelhető a csoportokra jellemző etnocentrikus szemlélet, ám ezzel a módszerrel – hogy a csoport csupán egy részét is lehetett minősíteni – a negatív, kritikus tulajdonságok egy részét saját csoportjuk jelentős részére is jellemzőnek tartották, különösen a románok, akik szerint 44 százalékuk lusta és 39 százalékuk tehetetlen. A magyarok kevésbé kritikusak önmagukkal, annál nagyobb mértékben tulajdonítanak viszont negatív tulajdonságokat a románoknak. Úgy tűnik, hogy – ha a Csepeli és társai által használt erkölcsi és teljesítőkészségbeli csoportosításokat elfogadjuk –, a románok az erdélyi magyarokat inkább erkölcsileg marasztalják el (erőszakos, önző), a magyarok a románokat a teljesítőkészség terén látják viszonylag gyengébbnek (lusta, tehetetlen). Az a tény, hogy Románia a gazdasági teljesítmények és az életszínvonal terén Magyarország mögött van a romániai magyarok többsége szerint valószínűleg a románok alacsonyabb teljesítőkészségével magyarázható, szubjektíve pedig számukra a magyarországi teljesítmények az összes magyar érdemét képezik. Ez a tény a romániai magyarok önképének pozitív töltetét erősíti.

Ennél érdekesebbek a sokdimenziós skálázás ALSCAL módszerével kapott eredmények¹⁵. Először a romániai magyarok sztereotip románságképét vizsgáljuk.

¹⁵ A távolságmátrixok értékeit a változók értékei közötti euklidészi távolságként számítottam, a százalékos értékek egy 10 értékű intervallumskálán voltak rögzítve, 0 és 100 százalék között. A nem válaszolók hiányzó adatként maradtak, mert számuk nagy volt és nagyot torzítottak volna. De így is maradt az elemzésben mintegy 800 adatunk.

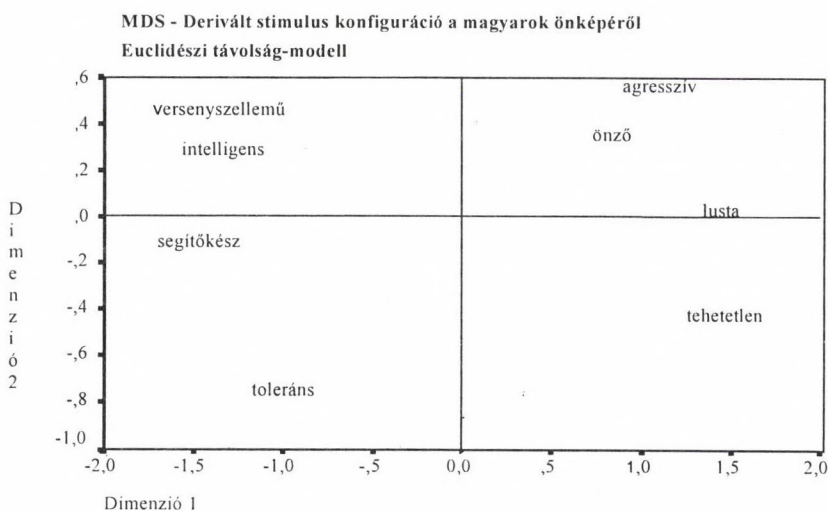
Az eljárás 20 iteráció után az alábbi értékeket alakította ki:

A Stress változó értéke 0,01742, az RSQ = 0,99897 A kétdimenziós mezőben a tulajdonságok elhelyezkedése a 8. mellékletben tekinthető meg.

Az eljárás jól elhelyezte a tulajdonságokat a kétdimenziós mezőben. A bal felső sarokban található a pozitív tulajdonságok, a jobb felső sarokban található a negatív tulajdonságok. A tehetetlenség egyedül a jobb alsó sarok irányában helyezkedik el. A vízszintes tengely egy pozitív-negatív morális értékítéletet foglal magába, a függőleges tengely pedig valamiféle motivációs teljesítőkészség dimenzió. Ezért lehet a tehetetlenségnek annyira eltérő, alacsony értéke. A románok pozitív tulajdonságai negatív előjellel jelennek meg, tehát kevesen jellemezhetők, míg a negatív tulajdonságok annál inkább jellemzőek.

Az alábbiakban a romániai magyarok sztereotip önképének sajátosságait vizsgáljuk meg ugyanazzal a módszerrel. Az adatok úgy illeszkedtek, hogy az ALSCAL 3 iteráció után megállott (Stress = ,04343 RSQ = ,99215).

3. ábra

Úgy tűnik, hogy a romániai magyarok önképe nagyon pozitív, ezt már az átlagértékekből tudjuk. Van egy kisebb csoport, amely szerint a magyarok eléggé agresszívek, önzőek. Következésképpen szerintük nem is lehetnek toleránsak és segítőkészek, ezért ezek az értékek az előbbiekhöz képest ellentétes értékmezőben vannak. Amúgy a pozitív tulajdonságok a baloldali, a negatívak a jobboldali mezőben csoportosulnak. A vízszintes tengely fordított, tehát a magas arányt mutatók vannak a negatív mezőben, a tengely az erkölcsi magatartással kapcsolatos. A másik tengely is fordított, az az akciókészséggel kapcsolatos. Tehát a magyarok eléggé tehetetlennek és jámbornak, toleránsnak tartják magukat, ezért nyertek teret fölöttük a románok az elmúlt 200 évben.

A népesség társadalmi összetétele szerint több tulajdonság esetén nem lényegesek az eltérések. A román válaszolók körében az értelmiségiek a románok 40 százalékát látja egoistának, míg a mezőgazdaságban dolgozók csupán a 29 százalékát. Az önkritikus szellem növekedik a társadalmi státusszal a románoknál, míg ugyanakkor a magyarokkal engeledekenyebbek a negatív teljesítőkészség terén: az értelmiségiek 22 százalékát látja tehetetlennek, 25 százalékát pedig lustának a magyarok közül, a mezőgazdaságban dolgozók körében ezek az arányok elérik a 35, illetve a 42 százalékot, a munkások pedig mintegy 7 százalékkal kevesebb arányban látják a magyarokat segítőkésznek. Egy területen érvényesül az ideológia a román értelmiségiek önképében: átlagosan kevésbé látják erőszakosnak magukat, és jóval többjüket toleránsnak, mint az alacsonyabb státuszúak, különösképpen a munkásokhoz képest, akik szerint a románok 51 százaléka toleráns, az értelmiségiek szerint viszont 67 százalék az átlagérték. A többi tulajdonság terén nem szignifikánsak az eltérések.

A magyar válaszolók körében a románok negatív erkölcsi tulajdonságainak terén vannak eltérések, az értelmiségiek mintegy 10 százalékkal kevesebb románról állítják átlagosan, hogy agresszívek és önzők mind a munkásokhoz, mind pedig a mezőgazdászokhoz képest. A munkások mintegy 8 százalékkal nagyobb arányban látják versenyszelleműnek a románokat, mint az értelmiségiek (szerintük csupán 34%). Akárcsak a románok körében, az erdélyi magyaroknál is az értelmiség toleránsabbnak és kevésbé erőszakosnak látja a saját nemzetiségét, mint az alacsonyabb státuszúak. Úgy tűnik, hogy a „mi békés nép vagyunk, és mások bántanak minket és erőszakoskodnak” ideológiai szöveget egyik nép körében sem tették megfelelő arányban magukévá az alacsonyabb képzettségűek és státuszúak az értelmiséghez és a vezetőkhöz képest. Az általános hipotézis tehát ebben a vonatkozásban is beigazolódik, ugyanis a kutúrnemzeti kritériumok szerint körülhatárolt nyelvi csoportok sztereotíp jellemzésében az értelmiség inkább vall etnocentrikus nézeteket, mint a fizikai foglalkozásúak.

A nemzeti csoport dimenzióinak percepciója és jövőképe

A kisebbségi nemzeti csoportok, de gyakran a többségiek közösségi identitásában is fontos szerepe van a csoportok létszámának és demográfiai folyamatainak. A romániai magyarok létszámával kapcsolatban nincs konszenzus a magyarok között sem. E kérdés sajátos módon a kultúrnemzeti aspektushoz kötődik, hiszen az állampolgárok számáról viszonylag megbízható hivatalos kimutatások állnak rendelkezésünkre. A szakemberek egy része elfogadja reálisnak az 1992-es román népszámlálás eredményeit, miszerint közel 1,64 millió magyar anyanyelvű és valamivel kevesebb magyar nemzetiségű személy él Romániában, Erdélyben pedig ennek több, mint 98 százaléka. Ezt az értéket sokan, különösen a nacionalisták elutasítják, és a kétmilliót vagy 2,2 milliót tekintik reálisnak.

Alaposabb demográfiai elemzésekkel kimutatható, hogy a kivándorlás és a románokhoz való asszimiláció hatása annyira nagyarányú volt a 80-as években a magyarok körében, hogy – optimista számítások szerint is – a magyarsághoz valamilyen kapcsolódó lakosság száma Romániában nem haladja meg az 1,7 milliót (Veres 2000). Egymással feszült viszonyban levő közösségek esetén felléphet az úgyneve-

zett demográfiai stressz, miszerint a másik közösség méretét felülértékelik és így nagyobb veszélyként állítják be, mint a valóságban. Az erdélyi román-magyar viszony kontextusában nincs szó erről, inkább egy másfajta „ideológiai versenyről” beszélhetünk, „mi többen vagyunk a valóságban mint gondolják”, vagy egyszerűen, főleg román részen „mi nagyon sokan vagyunk, ők kevesen, mit akarnak?” Észak-Erdélyben, ahol erősebbek a románok körében a magyarellenos attitűdök, a magyarok számát nagyobb arányban értékelték felül mint máshol.

A magyarok számára vonatkozó adatokat négy kategóriába csoportosítottuk az 1,5 millió alatti értékeket alulértékeltnek tekintettük, 1,51 és 1,8 millió közötti értékeket viszonylag reálisnak tekintettük, 1,81 és 2,2 millió között felülértékelt ideológiai értéknek tekintettük, végül a 2,21 milliós létszám fölötti értékeket a nagyon felülértékelt kategóriába soroltuk. Viszonylag reális értékeket csupán a magyarok 8, és a románok 2,5 százaléka mondott, a magyarok esetén többnyire felülértékelték a saját közösségük létszámát, a legtöbben (35%) ezen belül is az alsó, úgynevezett ideológiai létszámot jelölték meg, amelyet a kétmillió létszám képvisel.

Rétegek szerint két tendencia érvényesül. A legfontosabb az, hogy a magasabb iskolai végzettséggel rendelkező rétegek nagyobb arányban tudtak válaszolni: az értelmiségiek 95 százaléka és a mezőgazdászok 61 százaléka tudott válaszolni, ám a válaszolások aránya nem azt jelenti, hogy a „helyes” választ adták. Ugyanis a de facto helyes válasz ideológiailag helytelen, az RMDSZ-vezetők jelentős része nem fogadta el az 1992-es népszámlálás eredményeit. Az értelmiségiek 15 százaléka a ténylegesen helyes létszámot adta meg, a legnagyobb részük viszont – 38 százalék – az „ideológiailag helyes”, kétmillió körüli értéket jelölte meg. A vezetők közül értékelik alul a legtöbben a magyarság számát, ezek között vannak a „riogatók”, a vészharangot húzó közösségi vezetők a magyarság sorsával kapcsolatban. Általában a felülértékelések aránya nagyon magas minden magyar társadalmi réteg körében, és a válaszolók körén belül még emelkedik is az alacsonyabb státuszúak között. Úgy tűnik, hogy a közösség számára vonatkozó ideológiai diskurzusok a lakosság minden rétegéhez eljutottak.

9. táblázat

Magyarok számának becslése Erdélyben rétegek szerint, százalékban*

Réteg	Alulértékeli		Viszonylag eltalálja		Felülértékeli	
	Románok	Magyarok	Románok	Magyarok	Románok	Magyarok
Vezetők	56	29	0	8	25	63
Értelmiségi	52	23	2	15	24	57
Nem fizikai dolg.	30	15	2	8	23	65
Kisiparos	33	19	11	4	6	62
Gazda	11	13	0	0	16	49
Munkás	33	18	1	7	19	57
Összesen	32	17	2,5	8	20	59

*A sor szerinti összegek különbsége (nemzetiségenként) 100 százalékgig a „nem tudom” válaszokat tömöríti. Nem tudott válaszolni a románok 45 százaléka és a magyarok 16 százaléka.

A románok erdélyi létszámára adott válaszokat a következő módon csoportosítottuk: 4,1 millióig alulértékelték, 4,2 és 6,5 millió között viszonylag eltalálták, 6,6 millió fölött pedig túlértékelték. A reális érték 5,5 millió körül van. Megállapítható, hogy a románok erdélyi létszáma nem képezi különösképpen ideológiai viták kérdését egyik közösség esetében sem.

A románok számát a magyarok kiegyensúlyozott arányban értékelik alul, reálisan, illetve felül. Jóval többen jelölik meg a relatíve reális értéket a magasabb státuszúak körében, mint a többiek esetén, tehát az iskolázottság hatása inkább annak tényleges tudásával, mint ideológiai telítettségével érvényesül itt. A mezőgazdaságban dolgozó magyarok közül csupán 33 százaléka tudta megjelölni, ennek is a többsége alulértékelt a románok létszámát. A románok számára nem annyira lényeges kérdés egyik közösség létszáma sem, amit jól mutat a „nem tudom” válaszok 45 százalék körüli aránya mindkét esetben. A románok is, akárcsak a magyarok, saját közösségük létszámát hajlamosak felülértékelni, akárcsak a magyarok a saját számukat, viszont kisebb mértékben, és számukra nincs akkora tétje.

10. táblázat

A románok számának becslése Erdélyben rétegek szerint, százalékban*

Réteg	Alulértékeli		Viszonylag eltalálja		Felülértékeli	
	Románok	Magyarok	Románok	Magyarok	Románok	Magyarok
Vezetők	9	29	31	37	37	25
Értelmiségi	7	24	31	39	44	23
Nem fizikai dolg.	9	24	20	33	25	20
Kisiparos	11	28	17	25	22	21
Gazda	0	21	5	7	21	5
Munkás	9	29	20	24	23	18
Összesen	9	25	20	27	26	29

A közösségi identitás fontos komponense, hogy a közösség jövőjét, megmaradását miként látják. Megkérdeztük, hogyan látják a magyarok, románok és a cigányok számának alakulását Erdélyben a következő száz évben (lásd a mellékletet).

11. táblázat

Az erdélyi etnikumok számának alakulása a következő 100 évben

Alminta	Csökken v. eltűnik			Stabilizálódik (Stagnál)			Nő a számuk		
	Román	Magyar	Cigány	Román	Magyar	Cigány	Román	Magyar	Cigány
Román válaszolók	18	18	7	32	38	9	48	30	72
Magyar válaszolók	15	62	5	25	12	6	55	11	84

A románok számát illetően nincsenek lényeges eltérések, a magyarok közül 7 százalékkal többen választották, hogy nőni fog a számuk, mint a románok, de mindkét esetben ezek zöme (80%) a „mérsékelten nő” válaszlehetőséget jelölte meg. A magyarok saját közösségük számának alakulásában meglehetősen pesszimista, 62 százalékuk szerint csökkenni fog vagy, eltűnik a magyarság. Az eltűnést csupán 2 százalék alatt választották, 17 százalékuk szerint jelentősen csökkenni fog. A legtöbben

a valóban legvalószínűbb, „mérsékelten csökkenni fog” lehetőséget jelölték meg (44%). A román válaszolók zömének elképzelése szerint a magyarok száma stabilizálódik vagy kis mértékben nőni fog.

A cigányok számának alakulását mindkét nemzetiség képviselői felfelé ívelőnek látják, a magyaroknál 84 százalék úgy gondolja, hogy emelkedni fog. Úgy tűnik, hogy a magyarok inkább veszélyeztetve érzik saját helyzetüket a cigányok számának növekedésétől, mint a többségi románok, ami valószínűleg a kisebbségi helyzet egyik következménye.

A társadalmi struktúrában elfoglalt hely szerint a magyarok annál pesszimistábbak a saját létszámuk alakulását illetően, minél magasabb státuszban vannak: míg a vezetők 75, az értelmiségiek 72 százaléka csökkenni látja a magyarságot, addig a munkások nem több, mint 54 százaléka látja ezt. Itt két tényező érvényesül: ha nem is fogadják el manifeszt módon a műveltebb rétegek a magyarok jelenleg ismert létszámát Erdélyben, ismerik azt, és a csökkenő tendenciát tudomásul veszik. Ugyanakkor a kérdéshez való ideologikus viszonyulás is növeli a pesszimista vélemények számát, ezt jól mutatja, hogy a vezetők több, mint 20 százaléka szerint jelentősen csökkenni fog a magyarok száma, míg a mezőgazdászok 16 százaléka gondolja így, habár a jelentős csökkenés nem annyira valószínű, mint az enyhe csökkenési tendencia. A románok számát illetően nem szignifikánsak az eltérések a társadalmi réteghelyzet szerint. Ebben az alfejezetben is igazolódik az általános hipotézis, hiszen a magyarok körében – ahol releváns a csoportok nagyságának létszáma – a réteghelyzet szerinti összefüggések szignifikánsak, míg a románok esetében úgy tűnik, nincs ideológiailag megalapozott tétje a kérdésnek, és nem is szignifikáns az összefüggés a réteghelyzettel.

Kisebbségi identitás és az RMDSZ

A romániai magyarok közösségi identitása esetében van még egy fontos dimenzió, amely kapcsolatban áll a kisebbségi tudattal. A bevezetőben láttuk, hogy egy kisebbségi csoport esetében akkor beszélünk nemzeti kisebbségről, amikor az bizonyos feltételeknek eleget tesz. E feltételek egyike arra vonatkozik, hogy a romániai magyarság számára melyik az a politikai entitás, amellyel leginkább azonosul és amely az identitás fő ideológiai megalapozója. Megfigyeléseink szerint ebben az esetben egyértelműen az RMDSZ-ről van szó, és ebben nem konkurál vele sem a magyar, sem a román állam kormánya. Ez több módon igazolódik: egyrészt, a megkérdezettek 91 százaléka az utolsó képviselőházi választásokon az RMDSZ listájára szavazott. Az RMDSZ tevékenységeivel és célkitűzéseivel szembeni attitűdök csupán 2 százaléka egyértelműen negatív és elutasító – „egyáltalán nem értek egyet ezekkel” –, a többiek valamilyen mértékben egyetértenek.

A kisebbségi tudat másik „erőforrása” az, hogy 75 százalék szerint a románok konfliktusban állnak a magyarokkal (ezt a románok többsége nem vallja), a konfliktus tudata pedig erősíti a közösségi identitást, kohéziót. Az 1996-os Kolozs-Kovácsna megyei vizsgálat alkalmával módunkban állt kutatni a lehetséges konfliktus-megoldási módokat. A megoldásmódok közül kiemelkedik a „román állam tegyen eleget az RMDSZ követeléseinek” válaszlehetőség, szemben a magyar kor-

mány erélyesebb fellépésével, amit viszonylag kevesen választották. Az „RMDSZ mondjon le túlzott követeléseiről” opció sorrendben a második, de háromszor kevesebben választották az első opciónál, amikor az RMDSZ követeléseivel azonosultak a válaszolók (Veres 1997: 23–25).

Társadalmi réteghelyzet szerint érthető módon lényeges különbségek vannak az RMDSZ céljaival és tevékenységeivel való azonosulás terén. Minél magasabb státuszban van valaki, annál nagyobb mértékben azonosul az RMDSZ-el és inkább hajlandó lenne implikálódni, mint az alacsonyabb státuszban levők (lásd a 9. mellékletet). Az RMDSZ iránti érdeklődés egyik társadalmi réteg körében sem süllyed 50 százalék alá, habár itt az iskolázottsági szint nagy szerepet játszik. Látható tehát, hogy ezen aspektus szerint is konfirmálódik a keret-hipotézisünk, mert a RMDSZ-el való azonosulás a kultúrnemzeti identitás egy sajátos aspektusa, hiszen a RMDSZ elfogadása éppen a magyar kultúrnemzethez való tartozást biztosítja, ez mind a programjában, mind pedig a tevékenységeiben is benne foglaltatik, azzal együtt, hogy kiveszi a részét a román politikai életből is.

Összegzés

Az általános hipotézis – miszerint minél magasabb státuszhelyzetben van valaki, annál inkább a közösségi identitás kultúrnemzeti komponense kerül előtérbe – beigazolódnak látszik. Mivel az erdélyi magyarok esetében a kultúrnemzeti identitáskomponens elsősorban magyarságtudatot jelent, így az válik nyilvánvalóvá, hogy a kisebbségi helyzet ellenére a román iskolarendszer lehetővé teszi a magyar értelmiség „magyar kultúrnemzeti” szocializációját, hiszen az értelmiségképzésben döntő szerepet az oktatási rendszer játszik, a család szerepe kisebb, az első generációk körében pedig ez utóbbi szerepéről aligha beszélhetünk.

Habár a kultúrnemzeti identitáskomponens a magasabb iskolázottsági szinttel áll összefüggésben, a réteghelyzet szerinti elemzés még felszínre hoz némi specifikus eltérést az ugyanazon átlagos iskolázottsággal rendelkezőkön belül. A magyar kisebbségi vezetők szemben az értelmiségiekkel – feltehetően, mert bizonyos helyzetekben az államot képviselik, vagy a gazdasági vezetők, akik az előbbiekkal gyakran szoros kapcsolatban állanak – inkább azonosulnak a román állam felségjegyeivel és kognitív szempontból Romániával mint hazájukkal.

Az államnemzeti identitáskomponens csökkent szerepe nem csupán a magyar kisebbségi, hanem a román, többségi értelmiségiek körében is megfigyelhető. Ez arra utal, hogy nem valami sajátos ok – például gyakrabban lettek volna etnikailag diszkriminálva – erősíti a kultúrnemzeti tudat-elemeket, hanem valóban a nemzeti ideológia magasabb szintű ismereteit mutatja, ami jószerével tartalmaz etnocentrikus elemeket.

A heteroidentifikáció kapcsán elmondható, hogy a „másik képe”, mint ellenségkép túlnyomóan negatív tulajdonságokkal van jellemezve, az értelmiség viszont kevésbé negatívnak látja a románok és a magyarok esetében is. A románok önképe kritikusabb az erdélyi magyarokénál.

Elméletileg vetődik fel, de empirikusan kereshetünk választ arra a kérdésre, hogy rétegspecifikusan milyen viszonyban áll közösségi identitás két komponense. Az

elemzéseink azt mutatják, hogy a magasabb státuszban lévők jobban látják a kultúrnemzeti és államnemzeti identitáskomponens közötti ideológiai ellentmondásokat mind a magyarok, mind pedig a románok esetében. A magyarok – különösen az értelmiségiek – ezt úgy próbálják feloldani, hogy gyakorlatilag alig identifikálódnak a román állampolgársággal, hazájukként is nagyobb arányban jelölték meg Erdélyt. A románok esetében a románsághoz való tartozás kritériumaiként a magasabb iskolázottságúak inkább a kultúrnemzeti kritériumokat preferálták. Az alacsonyabb státuszban levők nem érzékelik annyira a fent említett ideológiai ellentmondásokat, ők harmonikusabban összerakják identitásukat kultúrnemzeti és állampolgári elemekből. A románok egyaránt azonosulnak a kultúrnemzeti és államnemzeti kritériumokkal is, esetükben a kettő egymásra tevődik. A magyarok eltérő helyzetben vannak, ők a magyarságtudatuk megléte mellett nagyobb arányban azonosulnak román állampolgárságukkal is, mint a magasabb státushelyzetben lévők, emellett kevésbé érzékelik az ellentmondásokat is a két identitáskomponens között.

A saját és a másik nemzeti csoportja dimenzióinak percepciója a kisebbségek számára fontosabb, mint a kultúrnemzeti identitáskérdés, a románok számára nem tűnik fontosnak. A magyarok létszámukat felülértékelik mind a hazai, mind pedig össznemzeti kontextusban, a jövőt illetően viszont meglehetősen pesszimistának tűnnek, különösen az értelmiség.

Irodalom

- Allport, G. W. 1977. *Az előítélet*. Budapest: Gondolat.
- Anderson, Benedict 1994. Imagined Communities. In: J. Hutchinson–A. D. Smith (eds.) *Nationalism*. Oxford UP. 89–95.
- Berger, P.–Luckman T. 1966. *The Social Construction of Reality*. New York: Doubleday and Company.
- Bourdieu, P. 1978. *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest: Gondolat. 379–401.
- Bloom, William 1990. *Personal Identity, National Identity and International Relations*. Cambridge UP.
- Bútorova, Z. 1998. *Democracy and Discontent in Slovakia*. Bratislava: Istitut of Public Affairs.
- Bordás-Huncik 1996. *Counterproof*. The examination of the Slovak-Hungarian relationship with sociological and
- Csepli György 1992. *Nemzet által homályosan*. Budapest: Századvég.
- 1985. *Nemzeti tudat és érzésvilág*. Budapest: Múzsák.
- 1996. *Alkony*. Budapest: ELTE UP.
- Csepli Gy.–Örkény A.–Székelyi M.–Csere G. 1998. Jelentés a Tündérkertből. In: *Társadalmi riport*, Budapest.
- Date demografice* 1996. România, Comisia Națională pentru Statistică, București.
- Geertz, G. 1973. Thick description: Toward an Interpretative Theory of Culture. In: *The interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
- Gellner, E. 1994. *Encounters with Nationalism*. Oxford Blackwell Publ.

- Hobsbawn, E 1990. *Nations and nationalism since 1780*. London: Clarendon Press.
- Horváth István 1994. A kapcsolat és viszonyrendszer szempontjai a döntéshozatalban. *Hitel. Erdélyi szemle*, 5-6, 82–90.
- Hutnik, Nimmi 1991. *Etnich Minority Identity*. Oxford: Clarendon Press.
- Jenkins, Brian–Sofos, Spiros A. (eds.) 1996. *Nation and identity in Contemporary Europe*. London and New York: Routledge.
- Krappman, Lothar 1980. Az identitás szociológiai dimenziói. *Szociológiai Füzetek* 21.
- Kymlicka, Will 1995. *Multicultural citizenship*. Oxford UP.
- Nedomová, A.–Kostecky, Tomáš 1997. The Czech National Identity. *Czech Sociological Review*, (5).
- Nagy Mariann 1995. 19th Century Hungarian Autors an Hungary's Ethnic Minorities. In: L. Kontler (ed.) *Pride and Prejudice*. Budapest: CEU, 29–50.
- Recensământul general al populației din Romania din Ianuarie 1992 (1995). Bucuresti: Institutul National de Statistică.
- Smith, A. D. 1986. *Ethnic Origins of the Nations*. Oxford: Blackwell Press.
- 1991. *National Identity*. London: Penguin LTD.
- Taifel, Henri 1978. *The Social Psihology of Minorities*. London: M. Right Group LTD.
- 1980. Az előítélet gyökerei, néhány megismeréssel kapcsolatos tényező. In: *Előítéletek és csoportközi viszonyok*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Veres Valér 1995. *Teoria identitatii la Lothar Krapmann*. Kolozsvár: WEB.
- 1997. A Kolozs és Kovászna megyei magyarok kisebbségi identitástudatának néhány vonása. *Régió. Kisebbségi Szemle*, 3-4.
- 2000. A romániai magyarság népesedési viszonyai a '90-es években. In: *Romániai Magyar Évkönyv*. Kolozsvár: Polis.
- Weber, Max 1987. *Gazdaság és társadalom*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

MELLÉKLET

1.Az identitáskritériumok faktorsúlyai

A. Magyarok

Component Matrix		
	Component	
	1	2
Magyarok között élni	0.158103	0.698347
Magyar állampolgár	-0.1107	0.83235
Mországon szülessen	-0.21725	0.744041
Anyanyelve magyar	0.600939	0.068518
Magyar sz. ny. egyházhoz tart.	0.71158	0.199182
Önmagát magyarnak tartsa	0.625893	-0.03155
Egyik szülő magyar	0.611329	0.122805
Érezze magáénak a magyar kultúrát	0.784317	-0.12459
Tisztelje a magyar zászlót	0.712949	0.004002

Extraction Method: Principal Component Analysis.

B. Románok

Component Matrix		
	Component	
	1	2
Románok között élni	0.222161	0.72767
Román állampolgár	0.068889	0.80157
Romániában szülessen	0.172919	0.800696
Anyanyelve román	0.616123	0.378977
Román sz. ny. egyházhoz tartozzon	0.576886	0.494584
Önmagát románnak tartsa	0.74427	-0.01475
Egyik szülő román	0.590151	0.335297
Érezze magáénak a román kultúrát	0.806415	0.095174
Tisztelje a román zászlót	0.673145	0.191103

Extraction Method: Principal Component Analysis.

2. Érzelmi viszonyulás faktorsúlyai

Magyarok

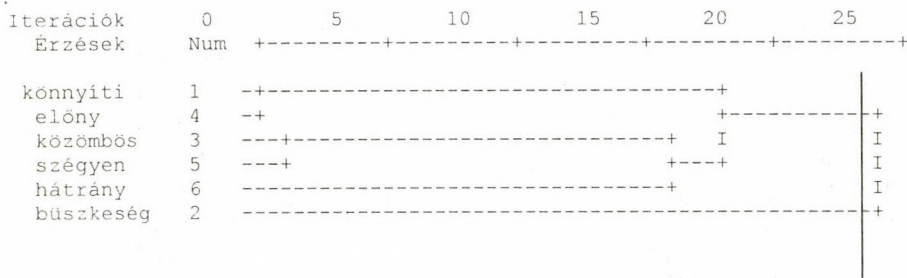
Rotált Faktormátrix			
	Faktor		
	1	2	3
Könnyíti az életemet	0.654191	0.05292	0.060503
Büszkeség	0.163399	0.699809	-0.04567
Közömbös	0.065966	-0.51258	0.124357
Előny	0.692131	0.063828	-0.01824
Szégyen	0.036344	-0.15743	0.327708
Hátrány	-0.43202	0.231135	0.381033

Extraction Method: Principal Axis Factoring.

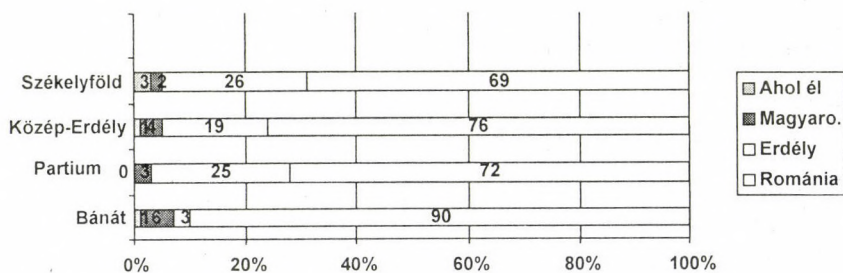
Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

3. A klaszterelemzés eredményei a nemzeti azonosulás érzelmi átéléséről

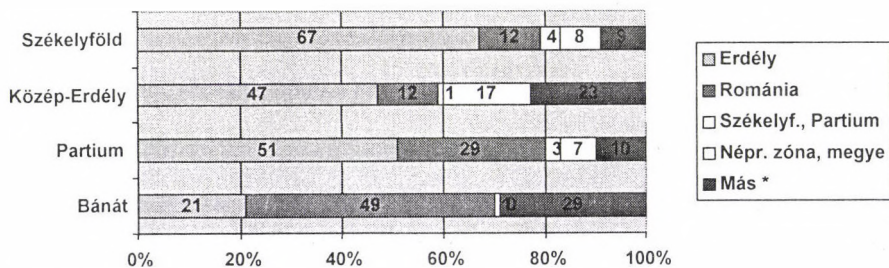
Magyarok – Dendrogramm

4. A hazafogalom eloszlása regionálisan

5. A szülőföld-fogalom eloszlása regionálisan

* A „Más” kategória települést vagy az „ahol élek”, „ahol születtem” válaszokat tartalmazza.

6. Nemzeti szimbólumok Erdélyben

Románok*		Magyarok**	
Szimbólum	Aránya	Szimbólum	Aránya
Zászló(p-s-k)	40	Zászló(p-f-z)	52
Személyiségek	9	Korona	11
Népi hagyományok	5	Szobrok	8
Egyesülés időpontja	4	Turul	5
Címer	4	Népi kultúra	4
Bölcényfej, sas	3	Himnusz	3
Himnusz	3	RMDSZ tulipán	3
Egyház, kereszt	2	Templomok	1,5
Más	30	Gulyás	1
		Címer	1
		Más	10,5

*A megkérdezettek 56 százaléka nem válaszolt.

**A megkérdezettek 43 százaléka nem válaszolt.

7. Történelmi személyiségek (hősök) Erdélyben

Román válaszolók*		Magyar válaszolók**	
Román nemzeti hősök	Aránya	Magyar nemzeti hősök	Aránya
Mihai Viteazul	27	Petőfi	19
St. Cel Mare	22	Szent István király	18
Avram Iancu	14	Kossuth Lajos	14
Avram I. és Horea	5	Mátyás király	13
Horea Closca és Cr.	4	Árpád, vezérek	4
Más uralkodók	8	Hunyadi János	4
A. I. Cuza	5	Rákócziak	4
Bureb. Decebal, Traian	4	Attila hun király	3
XIX. sz. forradalmár	2	Széchenyi	3
Román királyok	1	Erdélyi fejedelmek	2,5
Mások	8	Dózsa, Gábor Áron	2,5
		Zrínyi	2
		Horthy Miklós	1
		Mások	10

*A megkérdezettek 25 százaléka nem válaszolt.

Más uralkodók: Vlad Tepes, Mircea cel Batran.

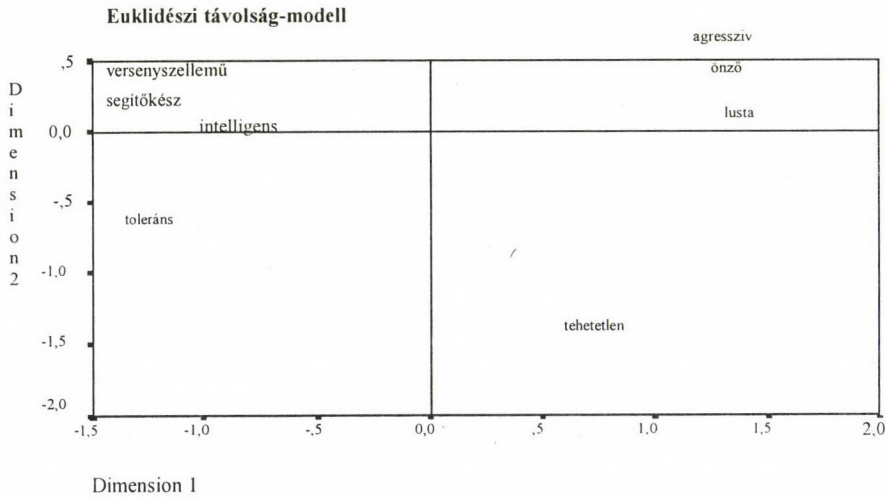
XIX. sz. forradalmár: Balcescu, Kogalniceanu, T. Vladimirescu.

**A megkérdezettek 33 százaléka nem válaszolt.

8. A magyarok románságképe MDS modell
stimulus koordináták Dimenziók

1	AGRESSZÍV	1,3847	,4203
2	INTELLIGENS	-1,2296	,1676
3	LUSTA	1,4944	,2297
4	ÖNZO	1,4123	,2679
5	SEGÍTŐKÉSZ	-1,2870	,0935
6	TEHETETLEN	0,7961	-1,5170
7	TOLERÁNS	-1,3311	,0153
8	VERSENYSZELL.	-1,2398	,3227

MDS - Derivált stimulus konfiguráció a magyarok
románságképéről

9. Az RMDSZ céljaival és tevékenységeivel való azonosulás

	Érdekel és tennék érte	Érdekel, de nem fontos...	Közömbös és nem ismeri	Nem ért egyet
Vezetők	71	25	4	0
Értelmiségi	55	34	8	2
Nem fizikai dolg.	39	43	16	0,5
Kisiparos	37	34	24	4,5
Gazda	30	21	48	0
Munkás	36	29	30	1,3
Összesen	39	33	24	1,5